

Когнітивні особливості вторинної номінації схожості за кольором

У статті досліджено когнітивний аспект репрезентації категорії компаративності на рівні словотвору в англійській та німецькій мовах. Ураховуючи психофізичні особливості сприйняття людиною кольорового спектра, розглянуто значення словотворчого способу складання основ в процесі мовного відображення схожості за кольором та фактори, які обумовлюють продуктивність словоскладання. Зроблено спробу визначити особливості денотатів реального світу, які відіграють роль прототипів порівняння.

Ключові слова: комунікація, картина світу, схожість, порівняння, прототип, денотат, похідна одиниця, словоскладання, основа, okazionalizm.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пізнання людиною навколишнього середовища відбувається не стільки за рахунок надходження нової інформації, скільки під час зіставлення нових знань із уже наявним досвідом. У мові пізнавальна діяльність людини об'єктивується, зокрема, у процесах мовної реалізації розумового порівняння, що веде до появи мовних порівнянь, які традиційно розуміються як прояви когнітивної діяльності. У межах когнітивної парадигми лінгвістичної науки великого значення набуває дослідження особливостей мовної репрезентації порівняння з урахуванням антропоцентричного фактора. **Актуальність** проведеного дослідження визначається тим, що вперше проводиться комплексне та всебічне порівняння можливостей словотворчих систем англійської й німецької мов репрезентувати на мовному рівні встановлену в процесі розумового порівняння схожість. Слід зазначити, що увага дослідників була спрямована переважно на рівень синтаксису [1]. Стосовно вивчення вираження порівняння на рівні словотвору, предметом попередніх досліджень [2; 9] ставали окремі аспекти цієї теми, тоді як когнітивні особливості мовного вираження порівняння залишаються недостатньо висвітленими. Цікавим постає також порівняння реалізації компаративної семантики в таких близькоспоріднених мовах, як англійська та німецька.

Мета статті – дослідження когнітивних особливостей репрезентації порівняння на рівні словотвору англійської й німецької мов, що досягається через розв'язання таких конкретних завдань: 1) дослідити особливості мовного відображення сприйняття кольорового спектра; 2) визначити ефективність словотворчого способу складання основ для мовної репрезентації схожості за кольором; 3) проаналізувати особливості прототипів порівняння, назви яких мотивують вторинні одиниці зі значенням схожого кольору.

Фактичний матеріал обрано методом суцільної словникової вибірки з тлумачних словників англійської та німецької мов [3; 4] (103 складні прикметники англійської мови й 130 – німецької).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важлива особливість словотворчого рівня мови пов'язана з головною функцією мови – забезпечення ефективної комунікації між носіями мови. Для того, щоб стати надбанням іншої людини, думка однієї людини повинна отримати форму, можливу для чуттєвого сприймання, що відбувається в процесі перекодування невербальної інформації у вербальну форму мовних знаків. Незаперечно, що певний обсяг інформації, який отримує мовну форму, залишається поза зоною мовної експлікації. Причини цього полягають у різній природі оперативних одиниць: мовні засоби дискретні, лінійні за своєю суттю, думки ж являють собою нелінійний, недискретний континуум. Отже, певна обмеженість засобів вираження нескінченного різноманіття думок та смислових нюансів постає «слабкою» стороною мовної системи як засобу вербалізації ментальних структур. «Будь-яке мовлення у високому сенсі слова є боротьбою з думкою, у якій відчувається то сила, то безсилля», – до такого висновку прийшов В фон Гумбольдт, досліджуючи посередництво мови при передачі думок [5, с. 75].

Дуже цікавий погляд на проблему співвідношення ментального змісту та його мовного оформлення має В. М. Манакін. Так, відношення між внутрішньою когнітивною семантичною діяльністю людини та її прагненням до словесного вираження певної думки нагадують одвічну боротьбу, у якій жодна з цих сторін психолінгвістичної діяльності людини не може отримати перемогу через їх постійну та нерозривну взаємозалежність [6, с. 38].

Повертаючись до питання, наскільки адекватною виявляється мовна реалізація пізнавальної діяльності людини, ми вважаємо, що потрібно зосередити нашу увагу на відображенні мовними засобами такого феномену, як колір. Як відомо, об'єкти реального світу характеризуються різними параметрами відбитої світлової хвилі. Різні за своєю довжиною світлові хвилі сприймаються й переробляються зоровими рецепторами й мозком людини. Результатом цієї обробки є виникнення певних відчуттів, які збігаються з відчуттям того чи іншого кольору [7]. Безперечно, навколишній світ з'являється перед людиною як суб'єктом пізнання у вигляді нерозчленованого континууму. У процесі пізнання відбувається дискретизація цього цілого на певні фрагменти. Із погляду сприйняття кольори, які здатне розрізнати людське око, утворюють континуум у тому розумінні, що перехід від одного кольору до іншого відбувається непомітно для людського сприйняття. Якщо розрізнення тих кольорів, які вважаються в певному суспільстві базовими, відбувається майже однаково всіма його членами, то розрізнення кольорових нюансів у зонах переходу між сусідніми кольорами викликає певні суперечки. Так, носії англійської мови не завжди можуть дійти згоди стосовно того, як проходить на запропонованій шкалі кольорів межа між синім і зеленим, а також щодо того, як використовуються в буденному житті слова «blue» та «green» [8]. Отже, «забезпеченість» мови певним набором одиниць, за допомогою яких відбувається найменування окремих фрагментів кольорового континууму, завжди буде вважатися дещо недостатньою.

Отже, різноманіття барв та кольорів навколишнього світу дійсно становить серйозний виклик для будь-якої мови. Окрім цього, стрімкий розвиток індустрії моди викликає потребу створення більш нюансованих найменувань кольорових відтінків. Однак людське око, на відміну від спеціалізованих спектрографів та інших вимірювальних приладів, не здатне з математичною точністю розрізняти світлові хвилі різної довжини, вимірювати насиченість та яскравість. Задля більш-менш ефективного розрізнення кольорових нюансів свідомість людини обрала єдиний можливий шлях – характеризувати відтінок одного об'єкта відносно відтінку іншого об'єкта на підставі їх схожості. На мовному рівні це здійснюється через вторинне використання найменувань деяких реальних об'єктів на основі порівняння з уявленнями про притаманний їм колір. Прагнення відобразити мовними засобами кольорові нюанси призводить до виникнення значної кількості кольороназв-порівнянь. Так, наприклад, стосовно німецької мови, то у словнику зафіксовано 130 прикметників-кольороназв, утворених засобом складання основ (перша основа – найменування прототипу, друга – кольору), в англійській мові це 103 одиниці. Зауважимо, що кількісна перевага німецької мови пов'язана з особливостями її словотвору, де засіб складання основ відіграє значно більшу роль, ніж в англійській. Для уточнення відтінків кожного базового кольору (зеленого, жовтого, синього та ін.) нараховується більше двадцяти позначень. Зважаючи на продуктивність словоскладання як засобу творення нових слів, число складників цієї моделі виявляється необмеженим словником. Намагаючись передати словами свої зорові відчуття, людина залучає до порівняння все нові й нові прототипи: (нім.) *rosenrot* – *von dem kräftigen Rosa der Alpenrosen (рожево-червоний) (1)*; (нім.) *rostrot* – *bräunlich rot wie Rost (кольору іржі) (2)*; (нім.) *orangerot* – *von orangefarbenem Rot (оранжево-червоний) (3)*; (нім.) *weinrot* – *von dunklem, leicht ins Bläuliche spielendem Rot (кольору червоного вина) (4)*. Наведені лексеми є прикладами мовної реалізації різних відтінків червоного. Через порівняння з кольором троянд (1), іржі (2), помаранчів (3) та червоного вина (4) відбувається спроба відокремити й закріпити в семантиці мовної одиниці досить чіткі кольорові нюанси – перехідні зони спектральної шкали від червоного до рожевого, коричневого, жовтого, синього відповідно. Зі свого боку, зона кольорового спектра, де червоний колір переходить, наприклад, у коричневий, характеризується різними параметрами відбитих світлових хвиль кожного свого найменшого фрагмента.

Дискретизація перехідної зони від червоного до коричневого відбувається вже не так однозначно й чітко, як наведені вище приклади переходів від одного базового кольору до іншого. Глу-мачний словник німецької мови містить такі приклади: (нім.) *tizianrot* – *ein leuchtendes goldenes Rot aufweisend (тіціаново-червоний) (5)*; (нім.) *kupferrot* – *einen ins Braune spielenden roten Farbton besitzend (мідяно-червоний) (6)*; (нім.) *fuchsrot* – *rötlich braun (червонувато-коричневий) (7)*; (нім.) *mahagonirot* – *mahagonibraun (кольору червоного дерева) (8)*. Ці похідні одиниці відображають перехід від червоного кольору до коричневого, крайні точки якого можна було б приблизно охарактеризувати як «вже не зовсім червоний, але ще не досить коричневий» та навпаки.

Окрім цього, у тлумачних словниках зафіксовано велику кількість вторинних одиниць, існування яких зумовлюється не стільки потребою членування спектральної шкали, скільки потребою підкреслити додаткові кольорові характеристики об'єктів, як-от більш темний відтінок (9), глибину кольору (10), блиск (12) або матовість (11): (нім.) *bordeauxrot – dunkelrot* (бордо) (9); (нім.) *rubinrot – von klarem, leuchtendem, tiefem Rot* (рубіново-червоний) (10); (нім.) *korallenrot – von matter, gelbroter Farbe* (матового жовто-червоного кольору) (11); (нім.) *kirschrot – leuchtend rot* (вишнево-червоний) (12).

Проте, незважаючи на досить значну кількість прикладів, так чи інакше поза зоною мовної реалізації залишатимуться численні проміжки зазначеного фрагмента. Це підтверджується наявністю великої кількості новоутворених похідних найменувань кольору, не зафіксованих тлумачними словниками, які, однак, дуже часто трапляються на шпальтах модних журналів та є загалом невід'ємним атрибутом індустрії моди. Використовуючи дані деяких інших наукових досліджень [2; 9], у яких тема функціонування кольороназв розроблялася більш детально, можна привести приклади okazionalizmів, факт створення яких обумовлюється відчутною нестачею вже наявних засобів передачі кольору. Так, наприклад, на базі «fuchsrot» було утворено «dunkelfuchsrot» та «hellfuchsrot», що пояснюється необхідністю виокремити той відтінок червоного, який світліший або темніший кольору лисиці. Поруч із зафіксованим словником «gosenrot» трапляється похідний «blafrosenrot», який підкреслює втрату насиченості, деяку бляклість кольору.

Художник, озброєний палітрою фарб та певним досвідом у їх мікшуванні, порівняно легко продублює на полотні те, що бачать його очі, або те, що підказує йому його творча уява. Порівняно з цим застосування мовних знаків виглядає досить проблематичним. Зіткнувшись із потребою надати назву певному відтінку, свідомість людини починає пошук прототипу, більш відомого для неї, й інших членів мовного колективу реального об'єкта, колір якого можна було б обрати орієнтиром. Однак цей спосіб не завжди приводить до створення у свідомості іншого учасника комунікації бажаної картини. Причина цього – досить великий ступінь суб'єктивності під час вибору прототипу порівняння. Характеристика одного об'єкта стосовно кольору іншого відбувається на підставі суб'єктивних уявлень, які інколи досить різняться. Наприклад: (англ.) *peacock blue – of a greenish-blue color* (переливчасто-синього кольору) (13); (нім.) *silbergrau – hellgrau mit silbrigem Schimmer* (сріблясто-сірий) (14); (англ.) *rifle green – of a dark green, as in the uniforms of certain rifle regiments* (темно-зелений) (15); (нім.) *jägergrün – grün wie die Kleidung eines Jägers* (темно-зелений) (16).

У прикладах (13) та (14) у ролі прототипу порівняння використовуються реальні об'єкти – срібло та павич, кольори яких відомі всім носіям мови. Більше того, оскільки срібло – це предмет, із яким людина має справу кожного дня (наприклад срібні прикраси, срібний посуд), а павич вирізняється з-поміж інших об'єктів унікальним, тільки йому притаманним забарвленням, уявлення про їх колір є однаковими у всіх членів суспільства. Приклади (15) та (16) ілюструють протилежну ситуацію. Залучення до порівняльного процесу таких специфічних прототипів, як колір одягу стрільців і мисливців, здатне викликати несуперечливі та правдиві кольорові асоціації в значно меншого кола людей, які безпосередньо мають справу з цими об'єктами.

Викладене вище дає підставу для висновків стосовно мовного відображення кольорових відчуттів зокрема та мовної реалізації ментального змісту загалом. За відсутності можливостей безпосередньо передати думки, враження людина опосередковує своє спілкування загальноприйнятими символами – мовними знаками. Значення, що стоять за звуковою або графічною оболонкою мовного знака, містять у собі уявлення людського суспільства про той чи інший предмет або явище навколишнього світу. Як відомо, ці уявлення іноді відхиляються від реального стану речей, створюючи так звану «наївну» картину світу. Окрім цього, значно різняться уявлення про один і той самий денотат, що притаманні членам одного мовного суспільства, тим більше, що це характерно для носіїв різних мов. Логічний висновок із цього: така опосередкованість процесів вербалізації має значний вплив на ступінь відповідності мовного змісту ментальному.

Неможливість повною мірою реалізувати у формі мовних одиниць те, що людина має на увазі, приводить до того, що в мовній системі вироблено певні механізми, спрямовані на усунення цієї недосконалості, один із яких являє собою динамічний аспект словотворення. Наявність у системі словотвору усталених, чітко регламентованих моделей словотворення значно полегшує процес виникнення потрібного найменування. Усунувши такий чинник, як незбіг уявлень про реальні властивості денотатів, що стає можливим за рахунок вдалого вибору прототипу та основи порівняння,

творець порівняння здатен викликати в співрозмовника образ предмета, максимально наближений до реальності. Із цього погляду виникнення та функціонування словотворчих порівнянь є прикладом економного й дієвого механізму боротьби з наявними недоліками мови як засобу вираження певного ментального змісту. Відпрацьованість механізму реалізації розумового порівняння засобами словотвору дає змогу оформити в межах певної моделі будь-який когнітивний зміст, що позитивно позначається на адекватності мовного вислову.

Висновки. Отже, однією з головних особливостей словотворчої репрезентації порівняння слід визнати можливість мінімізувати суперечності між необмеженістю та нескінченістю світу реальних речей і процесів пізнання цього світу, з одного боку, та обмеженістю й граничністю людської пам'яті та мови – з іншого. У перспективі задля більш повного розкриття когнітивних особливостей утворення похідних слів зі значенням порівняння доцільно зосередити увагу на таких аспектах відображення схожості, як схожа форма й розмір, схожість морально-інтелектуальних та особистісних якостей.

Джерела та література

1. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Прокопчук Л. В. – К., 2000. – 16 с.
2. Ковбасюк Л. А. Семантичний та функціональний аспекти одиниць вторинної номінації з компонентом «кольороназва» в сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ковбасюк Л. А. – Херсон, 2004. – 20 с.
3. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. – Springfield, Massachusetts, USA, 1981. – 2664 p.
4. Duden – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus, 1991.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Характер языка и характер народа / В. Гумбольдт // Хрестоматія по общему языкознанию / сост. Л. П. Иванова. – Киев : Освіта України, 2008. – С. 64–79.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Манакин В. Н. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.
7. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию : пер. с англ. / Дж. Гибсон ; общ. ред. и вступ. ст. А. Д. Логвиненко. – М. : Прогресс, 1988. – 464 с. : ил.
8. Berlin В. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution / В. Berlin, P. Kay. – Berkeley : Univ. of California Press, 1969
9. Stoeva-Holm D. Farbbezeichnungen in deutschen Modetexten : Eine morphologisch-semantische Untersuchung / D. Stoeva-Holm. – Uppsala, 1996. – 134 S. – (AUU. Studia Germanica Uppsaliensia; 34).

Живчик Ольга. Когнитивные особенности вторичной номинации схожести по цвету. В статье рассматриваются когнитивные особенности словообразования английского и немецкого языков, проявляющиеся в процессе образования производных со значением сходства по цвету. Устанавливаются факторы продуктивности словосложения и особенности прототипов сравнения. При языковом выражении определенного ментального смысла некоторый объем информации остаётся вне зоны языковой экспликации, что связано с разной природой оперативных единиц – мыслей и слов. Функционирование в системе словообразования стандартизированных моделей образования производных единиц, к которым помимо прочих относятся модели словосложения, облегчают процесс создания необходимого наименования цветового нюанса путём объединения в сложное слово названия цвета и названия прототипа сравнения, одним из признаков которого является оттенок данного цвета.

Ключевые слова: коммуникация, картина мира, сходство, сравнение, прототип, денотат, производная единица, словосложение, основа, окказионализм.

Zhyvchyk Olga. Cognitive Features of Secondary Nomination of Color Similarity. The article deals with the problem of cognitive features of comparison realization in the language at the word formation level. In the article factors of productivity of composition and peculiarities of prototypes of comparison are analyzed. During the process of language realization of color nuances some volume of information will always be left out of zone of language explication because of different nature of operational units – thoughts and words. The functioning in the word formation system of standardized patterns, such as of word composition, facilitates the process of creation of new names of color nuances integrating the names of a basic color and of a prototype of comparison into one unit.

Key words: communication, world picture, similarity, comparison, prototype, denotatum, derivative word, composition, base, occasionalism.

Стаття надійшла до редколегії
01.04.2013 р.